

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ՏԵՏԻԼ ԴՊԵՆԷԼԻ ԵՐԹՆԵՐՈՐԳ՝

«Տե՛իլ ԴՊԵՆԷԼԻ ԵՐԹՆԵՐՈՐԳ՝, անուն անվա-
երական գործքը, առաջին անգամ 1867ին
ծանոթացաւ գերովզէ Պատկանեանի լե-
կատար Տրատարակութեամբն Իտիթարայ Այ-
րիվանեցւոյ Ժամանակագրական Գառնութեան
Հայոց՝¹ Սօկէ անկախ՝ Հայ բնագրին գշտու-
թիւնը ծանոց նաեւ Ռ. Սինքեր՝ գրելով՝ թէ
«Արժան կը համարիմ՝ յաւելուլ որ Լամբէթի
(Lambeth) Արքեպիսկոպոսական գրատան մէջ
Հայերէն ձեռագիր Ըստուածաշունչ մը կայ, որ
թելակատար է եւ ոչ Կարկէ կը գտնուին ասոր
մէջ: Սակայն ձեռագիրը կը պարունակէ անվա-
երական յիշատակարան մ՝ որ ուրիշ որեւէ լե-
զուաւ անծանօթ է, այսինքն՝ Ե՛րթնե՛ր Ե՛րթ-
նե՛ն ԴՊԵՆԷԼԻ Ե՛ շնե՛րն:»²

«Այնքերէն եղբն՝ Ա. Գարիբէր որ Հայ լե-
զուաւ գտնուած անվաերականաց ընդհանուր
ուսումնասիրութեան առաջին քալլ առնողն ե-
ղաւ, կը յիշէ Դանիէլին այս Տեսիլն՝³ Աերջպպէս
Հ. Գարեգին Ձարբէ՛. անվաերականաց վրայ
իրաւծ ժամանակ այսպէս կ'ըսէ գրոցս առթիւ՝⁴
«Այ գրուածք մեզի անծանօթ է, եւ կը կաս-
կածինք որ Հիւպպողիտոսի կամ Անթիպատրոսի
Քոստրացոյ՝ ընծայուած անհարազատ երկասի-
րութեան մէջ մասն ըլլայ՝՝⁵ Ռատի Հ. Գարե-
գին է որ առաջին անգամ որոշ կարծիք կը յայտ-
նէ այս գործքին վրայ: Ար փութանք սպա-
հոյցնելու որ Հիւպպողիտոսայ՝ Ἀποδείξις գրու-
թեան հետ՝ զոր նշնայեալ Հայ թարգմանութեամբ
ունինք առչնելիս, նոյն չէ Գանիէլին Տեսիլը:

¹ Այս հաստուած թարգմանութիւն է գերմանե-
րէն ընագրէն որ լոյս տեսաւ անդրոս Արեւիկագիտական
Թեթիւն մէջ՝ Կանդնոն ընագրաքննական հրատարակու-
թեամբ այս ընագրին. (P. Gr. Dr. Kalemkiar, Die siebente
Vision Daniels: WZKM, VI, Heft II, pp. 109—136.)
Թարգմանութիւնը լոյս կը տեսն. յաւելուլ թուով: 10ՄԱ.:

² Պերորոբը. էջ 33 (ուսուրէն՝ Բ. Պատկանեան,
Պետր. 1867, գաղղիերէն՝ Պրոսէ, անդ, 1869):
³ R. Sinker, Testamenta XII, Patriarcharum:
Appendix. Cambridge, 1879, p. VIII.
⁴ Հայ բնագրի մասին՝ «Տեսիլ Երթնե՛ր Գրուէ»,
Nouveaux Mélanges Orient. Paris 1886, p. 475 ff.
⁵ Պատկանեալ. Հայ. թրգմ. Վեհեա. 1889, էջ 191:
⁶ Այս անշ ի ֆի ձեռուած են Հիւպպողիտի (Ἀπο-
δείξις περὶ Χριστοῦ καὶ Ἀντιχριστοῦ) եւ Քոստրոսի Ան-
թիպատրոսայ եպիսկոպոսի գրութիւնը:
⁷ «Կրկնագրէ», Հայ թիւրթիւն (1891 Նոյեմբեր.) Ծա-
նոց թէ անպիտից հոգեբնագրեան Կ. Փր. Կոնիքիբէրէ-
րոսի վրայ ցառան մը զգաւոր է Հայ անվաերականութե-
րոսի գրութիւնը Կոնիքիբէրէրոսի հետ հրատարակու-
ողովը որ թարգմանութեամբ ըստ նոր թիւրթիւն (1891
Գնդակ.) Կոնիքիբէրէրոսի գրատուք պահուած են ընդհայ
Տեսիլեան Հայ թարգմանութիւնը յետմէ գարուց գործ
հրատարակու է:

«Տե՛իլ ԴՊԵՆԷԼԻ Ե՛րթնե՛ր Ե՛րթնե՛ր անուամբ ան-
վաերականը ցայսօր ուրիշ լեզուս քոնուած չէ:
Դանիէլին անուամբ անվաերական մը կը յիշեն
Սուտ-Աթմանս՝ եւ Կրկնեթորը,¹ բայց ցայսօր ան-
յայտ է թէ ինչ գրութիւն կը յիշուի այս
տեղերը: Ըստ կարծեան Մովսէս-Քաւլէնի
(Movers-Kaulen) այս գործքն է այն անվաերա-
կանը՝ զոր Թիշէնտորֆ ըստ մասնէ հրատարակեց՝²
(C. Tischendorf, Apocalypses etc. Lipsiae, 1866
էջ XXX.) Թիշէնտորֆ մասամբ հրատարակած
է արքեամբք Դանիէլին անուամբ հրատարակութիւն
մը երեք յոյն ձեռագիրներէ՝ (Cod. Venet. Marc.
class. II., cod. CXXV, Paris. 947 եւ 2180),
սակայն այսու դիտողութեամբ թէ՛ «Չեմ գիտեր
թէ ասիկայն է այն՝ զոր Սուտ-Աթմանս եւ Կր-
կնեթոր կը յիշեն անվաերականաց կարգին մէջ՝, թիշէնտորֆի հրատարակածն հազիւ 90 տող է,
եւ «ամբողջ Յայտնութեան կէսէն քիչ մ՝ աւելի»,
եղած մասն է, սակայն միշտ Հայ բնագրէն շատ
պակաս:

«Յոյն բնագրին ըստ վննետեկեան ձեռա-
գրին՝ այս տիտղոսը կը կրէ. Ἀποκάλυψις τοῦ
προφήτου Δανιήλ περὶ τῆς συντελείας τοῦ κό-
σμου. Իսկ Par. 941. ἐσχάτης θρασεως τοῦ Δανιήλ
եւ Par. 21 0. ἐκ τῶν ἐσχάτων θράσεων τοῦ
προφήτου Δανιήλ. Եթէ Հայ բնագրէն դուրս
թողուք՝ Երթնե՛ր Երթնե՛ր բառը, կ'ունենար «Տե-
սիլ Դանիէլին», յաւելուածով՝ վառն կատարածի
աշխարհի», ինչպէս երկու Հայ ձեռագիրք ունին:
«Եթնե՛ր Երթնե՛ր» բառն դուրս ձգելու իրաւունք
ունինք այնու մնանաւնդ՝ որ Հայերէն թէ՛ ձեռա-
գիր եւ թէ սպագիր Ըստուածաշունչ մէջ Դանիէլին
գրութիւնը վեց Տեսիլ բաժնուած են. ուստի
երբ Հայ թարգմանն ուրիշ Տեսիլ Դանիէլին մը
գտաւ ու թարգմանեց, ի հարկէ՛ «Ե՛րթնե՛ր Երթնե՛ր
Տեսիլ», պիտի անուանէր զայն:՝³ Հայ բնագրին
երեք ձեռագրաց վերնագիրք ալ ինչպէս պիտի
տեսնենք վարը՝ նոյն են Թիշէնտորֆի բնագրին
հետ. եւ եթէ երկու բնագրացս համեմատու-
թիւնը շարունակենք, աչքի կը գառնէ համա-
ձայնութիւն մը՝ բայց չէ թէ բառական, այնպէս որ
երկու բնագրաց հաւասարութիւնը հաստատելու
ենք, թէ եւ նաեւ երկու կամ շատ խնդրախնդր
պէտք են թարգմել: Այս գրութիւնն իւր նախ-
նական վիճակին մէջ թելեաւ այն գործքն էր՝ զոր

¹ Pseudosthanasius, ed. Coloniae 1696, p. 154.
² Nicephorus, ed. Bonnae 1829, p. 787.
³ Ընդմ. Movers-Kaulen, Wetzlar u. Welte,
Encyclopaëdie. 2. Aufl. 1882; Apocryphen; Dillmann,
Herzog's Real-Enc. 2. Aufl. 1883; Pseudoepigraphen.
⁴ A. Carrière, անդ, Արիվանեցւոյ խառն թէ
«Դանիէլի է անուրիշն, սխալ թարգմանած է Les sept vi-
sions գրէլը»:

կը յիշեն Սուտ-Աթանասու Նիկիտոր, բայց նկատելով չայ բնագրին այժմու վիճակը՝ չենք կրնար նշան ըսել իւր բովանդակութեան համար:

Նշուէս ըսինք՝ չայ բնագրի մը գոյութիւնը միայն Սինքերին ծանօթ էր: Է. Գարեգին՝ որ իւր արամարութեան տակ ունէր ճիս հաւարածոյք մը չայ ձեռագրաց, չէ նստած այս գրութիւնը: Ն. Մառ՝ Պետերբուրգի Հնայարարանին չայ լեզուի ուսուցիչն որ 1890 տարւոյ մէջ երկու ամիս էլ միանձնի ամենահարուստ չայ ձեռագրաց ժողովածոյքին մէջ զբարձած էր ի մասնաւորի անվաւերականներով՝ 1. Տոն ալ չէ գտած սոյն գրութիւնն, ինչպէս կը գրէ ինձ, բայց յաւելով թէ « Զամոզուած եմ որ կը գտնուի հոն: »

Ես ոչ միայն բախան ունեցայ Սինքերի յիշած ձեռագրին օրինակութիւն մ'ունենալու, զոր պարտական եմ լնտտուի Արքունի Դպրոցին (King's College) չայ լեզուի ուսուցիչ Պր. Մի. նաս Չերազի, այլ նաեւ մեր Մատենադարանին մէջ՝ որ չայ ձեռագրաց կողմանէ հարուստ չէ կրնար ըսուիլ, երկու հին ձեռագիր գտնելու, որով նաեւ. բաւական ճիշդ ու կատարեալ բնագիր մը կազմելու: Այն որ մեր Մատենադարանին մէջ երկու օրինակ գտնուեցան, կը համոզէ զիս ըսելու՝ թէ նաեւ Ս. Ղազարու ձեռագրաց մէջ շատ մ'օրինակք ըլլալու են՝ թէեւ հակառակը կը հաստատէ Է. Գարեգին, որոնք անտես եղած են հասանալիանարար Դանիէլի միւս վեց Տեսլանաց հետ խանք ըլլալով: Արիւ ձեռագիր ծանօթ չէ, բայց ի հարկէ շատ դիրքաւ կրնան օրինակք գտնուիլ այս կամ այն չայ վանքին մէջ: Բնագիրը վերականգնելու համար հետեւեալ ձեռագիրք գործածած եմ: — Cod. A. լնտտուի լամբիթ արքայիկազանական գրատան ձեռագիրք (Cod. 1209) որ թղթի վրայ գրուած էին Կոտակարան է ԅովհաննէս երեք գրչէ: Թէեւ անթուական է, բայց ընդօրինակողն Սաղմուսաց Կաթագրութեան մէջ կ'ըսէ թէ իւր օրինակին թերի ըլլալովն տրաման՝ գացած է Զաղբասայ վանքն առ « Սուրբ վարդապետն Սարկաւագ »

1 Марты Н., Изъ Лѣтней побижы на Архиміо епс. Іаргѣ. І. « Զարդու Ար. », 1891, ք. 9: Մաս կը խօսի երկու անվաւերականաց փայ. 1. Վարչ Արամայ եւ Եւսյի եւ 2. Պատմութիւն Ասանէթայ եւ Յովսէփայ հին չայ թարգմանութեան ալ մաս մը հրատարակելով: (Ըմտու. Զարդու Ար. ակտ. ս. ր էլ միանձնայ Մատենադարանի Մայր Ընօցակի [ՏԲ. 1868, ք. 913 թ. 5] համաձայն Ջ. Գարու ասորինէ թարգմանուած Պարմանիէն Արքեպիսկոպիտն Արամայ եւ Եւսյի անվաւերականի մը գտնուիլը նշանակած եմ) Նշել հաստատելու շարունակութեան մէջ (Занесокъ поточн. 7. VI) կը խօսի Մառ սոս անվաւերականաց փայ. 1. Մանուկութիւն. Գիտութիւն. 2. Սոս Գեօրգ. Աստուածածնի. 3. Տեսիլ Արաքելայի Պարզի եւ 4. Տեսիլ Արաքելայի Պետերբուրգի Լանց ալ չայ բնագրաց մէջ մասն հրատարակած է այս հաստատելու մէջ:

անուն՝ Սաղմունքն արագրել տալու: Սարկաւագ վարդապետն հռչակաւոր ԅովհաննէսն էր ժ. Գ. դարուն, որ Զայց աստուածաշնչի կանոնը կազմեց: Ուստի ձեռագիրս ժ. Բ. դարէն է: Ըստ տեղեկութեան Մեծ. Պարտնեանի ի Մանուկագր՝ բողոքիք է ձեռագիրը՝ 433 թղթէ՝ որոնցմէ ոմանք՝ ինչպէս նաեւ վերը կը պակսին: Ըստ Ուսուցչակետ Մ. Չերազի Դանիէլի Եովն տեսիլք (ըստ չայ աստուածաշնչեց) Եղզի Բ եւ Երեմիայի գրոց մէջ տեղ մուծուած են: Իմ գործոյս համար ունեցած երեք ձեռագրացս ամենալաւն եւ ամենէն կատարեալն է Cod. A. որ միւսերը կը ըլլացնէ շատ անգամ: — Cod. B. Մեր Մաս. ք. 39 թղթեայ՝ բողոքիք 1337 Թ. Գ. տարին Մարգար գրչէն իւր եղբոր Ղազար երիցուն համար, որ կը բնակէր Բերք-ձոր ամրոցը: Մեծութիւնը 24×15, 5 սնդ., բնագիրը՝ 16, 8×10 սնդ. եւ 9 սնդ. բարձր: Ձեռագրիս մէջ կան. 1. Առակք Սողմունք. 2. Ժողովույ. 3. Երգ երգոց. 4. Իմաստութիւն. 5. Երգ. 6. Ժ. Գ. Մարգարէք. 7. Գիրք Դանիէլի, որ վեց Տեսլանեան բաժնուած է՝ « Երկրորդ Տեսիլ », « Երրորդ Տեսիլ », եւ վերջագրով. ամենէն վերջը՝ « Տեսիլ Դանիէլի եւ թեմարգի կատարածի աշխարհի: » — Cod. C. Մեր. Մաս. ք. 14, աստուածաշունչ մանրանկարութ. թղթեայ աւ բողոքիք 1375 տարին գրուած ի ԅովհաննիս եպիսկոպոսէ Անոյ, ի վայելու Արքեպ. Մանուէլի Ասաղմունքի Այրարատեան Գաւառի: Մեծութիւն 28×18, 5 սնդ., բնագիրը 20×13, 5 սնդ. եւ 7, 5 բարձր: Դանիէլի գրութիւնը վեց մաս բաժնուած է, (թէեւ հինգերորդը նշանակուած չէ)՝ վերջն է « Կատարած մարգարէութեան Դանիէլի », եւ անմիջակէս կը յարէ՝ « Տեսիլ դարձեալ վասն կատարածի աշխարհի: »

Բնագրին նկատմամբ բաւ է մտադիր ընելն որ հոսովեական-բիզանդեան կայսրք Կոստանդիանոս Մեծէն մինչեւ Զերակղ այլասացութեամբ եւ Բերքն նաեւ բուն անուամբ կը յիշուին, եւ մանրամասն կը պատմուին պատերազմունքը, բնական պատահարք են են: Այս « մարգարէն », որ անշուշտ ԅոյն մըն էր, իւր « տեսիլք » գրած է ուստի է գարուն կիսուն: Կոյն գարնէն է անշուշտ նաեւ չայերէն թարգմանութիւնը:

Է. Գ. Գ.

1 Ըմտու. A. Carrière, անդ. էջ 478: Երջուցած եմ ի Զարդու Ար. 1891, ք. 6, որ ըստ կարդալութեան Սարկաւագի գրուած ժողովուրդն աստուածաշունչ գրոց Մեխիթարայ Արքեպիսկոպ. ձեռք. ցայսօր ալ կը գտնուի էլ միանձնի գրատան մէջ՝ ք. 922 ըստ Մայր Ընօցակի, 8Գ. 1863, էջ 130:

